विशेषः। रासन इति हिन्दी भाषा। तत्पर्य्यायः। नाकुली २ सुरसा ३ सुगन्धा ४ गन्धनाकुली ५ नकुलेष्टा ६ भुजङ्गाक्षी ७ छत्राकी ८ सुवहा ९। इत्यमरः॥ नाकुल्यादिपञ्चकं राज्ञायाम्। नकुलेष्टादिचतुष्कं सर्पाख्यामित्याहुः। इति तट्टीकायां भरतः॥ रस्ना १० श्रेयसी ११ रसना १२ रसा १३ सुगन्धिमूला १४ रसाढ्या १५ अतिरसा १६ भोगगन्धिका १७ सर्पगन्धा १८ पलङ्कषा १९। इति जटाधरः॥ अस्या गुणाः। गुरुत्वम्। तिक्तत्वम्। उष्णत्वम्। विषवातास्रकासश्रीपकम्पोदरक्षेत्रनाशित्वम्। पाचनत्वञ्च।

"राज्ञा तु त्रिविधा प्रोक्ता मूलं पत्रं त्वगन्यथा।
श्रेयौ मूलदलौ स्निग्धौ त्वचा राज्ञा तु मध्यमा॥"
इति राजनिर्घण्टः॥

अपि च।

"नाकुली सुरसा राज्ञा सुगन्धा गन्धनाकुली।
नकुलेष्टा भुजङ्गाक्षी सर्पाक्षी विषनाशिनी॥
नाकुली तुवरा तिक्ता कटुकोष्णा विनाशयेत्।
भोगिलूताहिकाखुविषज्वरक्षमिश्रणान्॥"
इति भावप्रकाशः॥

राज्ञा शोथामवातघ्नी। इति राजवल्लभः॥ औषधिविशेषः। काँटा आमरुली इति भाषा। तत्पर्य्यायः। एलापर्णी २ सुवहा ३ युक्तरसा ४। इत्यमरः॥ अपि च।

"राज्ञा युक्तरसा रस्ना सुवहा रसना रसा।
एलापर्णी च सुरसा सुस्निग्धा श्रेयसी तथा॥
राज्ञामपाचनी तिक्ता गुरूष्णा कफवातजित्।
शोथश्वासमीरास्रवातशूलोदरापहा।
कासज्वरविषाशीतिवातिकामयहिध्मकृत्॥"
इति भावप्रकाशः॥

(रशना। यथा, वाजसनेयसंहितायाम् ।१।३०।
"आदित्ये राज्ञासि।"
"हे योक्त्र आदित्ये अदित्या भूम्याख्यं राज्ञासि रशना असि॥" इति तद्भाष्ये महीधरः॥ रुद्रपत्नीनामन्यतमा। यथा, ब्रह्मवैवर्त्ते। १। ९। १३—१४।
"नामानि रुद्रपत्नीनां सावधानं निबोध मे।
कला कलावती काष्ठा कालिका कलहप्रिया॥
कन्दली भीषणा राज्ञा प्रमोचा भूषणा शुकी।
एतासां बहवः पुत्रा बभूवुः शिवपार्षदाः॥")

राहुः, पुं, (रह त्यागे + बहुलवचनात् उण्।) त्यागः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥ (रहति गृहीत्वा त्यजति चन्द्रमिति। रह त्यागे + बहुलवचनात् उण्। इत्युज्ज्वलः। १। ९।) ग्रहविशेषः। तत्पर्य्यायः। तमः २ स्वर्भानुः ३ सैंहिकेयः ४ विधुन्तुदः ५। इत्यमरः॥ असुरपिशाचः ६ ग्रहकल्लोलः ७ सैंहिकः ८ उपप्लवः ९ शीर्षकः १० उपरागः ११ सिंहिकासूनुः १२। इति शब्दरत्नावली॥ छायावर्णः १३ कबन्धः १४। इति जटाधरः॥ अग्नुः १५ असुरः १६। इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥ तस्योत्पत्त्यादिर्यथा,—

"सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तिश्चतुर्दश।
शूरः शूरबलश्चैव वातापी हरपो जिकः।
हरकल्पकजिनाभौ भौमश्च नरकस्तथा॥
राहुर्ज्येष्ठश्च तेषां वै चन्द्रसूर्य्यप्रमर्दनः।
इत्येते सिंहिकापुत्रा देवैरपि दुरासदाः॥
दानवाभिजनाः क्रूराः सर्व्वे ब्रह्मद्विषस्तु ते।
दशाश्वानि सहस्राणि सैंहिकेयो गवः स्मृतः॥
निहतो यामदग्न्येन भार्गवेण बलीयसा।
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु शची सुता॥"
इति वह्निपुराणे प्रजापतिसर्गनामाध्यायः॥*॥

तस्य शिरश्छेदकारणं यथा,—

"देवविङ्गप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि।
प्रविष्टः सोममपिबत् चन्द्रार्काभ्यां च सूचितः॥
चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः शिरः।
हरिस्तस्य कबन्धस्तु सुधयाप्लावितोऽपतत्॥
शिरस्तमरतां नीतमजो ग्रहमचीकल्पत्।
यस्तु पर्व्वणि चन्द्रार्कावभिधावति वैरधीः॥"
इति श्रीभागवते ८ स्कन्धे ९ अध्यायः॥

स च मलयपर्व्वतजातः। शूद्रवर्णः। द्वादशाङ्गुलपरिमाणः। छायावर्णः। छायवपुः। सिंहवाहनः। चतुर्भुजः। खड्गवरशूलचर्म्मधारी। सूर्य्यास्यः। अस्य अधिदेवता कालः। प्रत्यधिदेवता सर्पः। इति ग्रहयज्ञतत्त्वम्॥ अस्य स्वरूपं ग्रन्थितः। स च चण्डालजातिः। सर्पाकृतिः। अस्यिस्वामी नैर्ऋतदिक्स्वामी च। इति दृष्टिज्ञातकादयः॥ (राहुचारस्य फलाफलं दृष्टसंहितायाः ५ अध्यायतो ज्ञेयम्॥)

राहुग्राहः, पुं, (राहोर्ग्राहो ग्रहणं यत्र।) चन्द्रसूर्य्ययोर्ग्रहणम्। यथा,—

"राहुग्राहोऽर्केन्दोर्यत्र उपराग उपप्लवः॥"
इति हेमचन्द्रः। २। ३९॥

(अत्र राहुग्रास इत्यपि पाठो दृश्यते॥)

राहुचक्रं, क्ली, (राहोश्चक्रम्।) रवादिसप्तवारेषु अन्यगत्या वामावर्त्तेन वामार्द्धे प्राप्य सप्तदिक्षु राहोर्गमनम्। यथा,—

"पश्चादर्के विधौ वह्नौ सौम्यां भे वायवे कुजे।
रवोदिशि भृगौ याम्यां गुरावीशे शनौ दिने।
राहुर्भ्रमति यामार्द्धादन्यगत्या च वामतः॥
द्यूते युद्धे विवादे च यात्रायां सम्मुखं स्थितम्।
राहुं विवर्ज्ज्येद्यत्नाद्यदीच्छेत् कर्म्मणः फलम्॥"
इति सतुलाव्यसूत्रावली॥*॥

राहुकालोनलचक्रं यथा,—

"तस्य चक्रं प्रवक्ष्यामि राहुकालानलाह्वकम्।
शूलाकारसमं चक्रं ईशादौ क्षत्तिकादिकाः॥
यत्र ऋक्षे स्थितो राहुर्वदनं तदिनिर्द्दिशेत्॥
सुखात् पञ्चदशे ऋक्षे तस्य पुच्छं व्यवस्थितम्।
अधोत्तरशतं ज्ञाता जायन्ते यत्र केतवः॥
व्याप्य तस्मुर्ज्जगत् सर्व्वं सहस्रार्कसमत्विषः।
राहुसूक्तानि ऋचाणि जीवपक्षे त्रयोदश॥
त्रयोदशैव भोग्यानि मृतपक्षे प्रकीर्त्तयेत्।
मृतपक्षे सुखं तस्य गुदं जीवाङ्गमध्यगम्॥
एवमङ्गदयो राहुर्ज्ञातव्यः खरपारगैः।
जीवपक्षे चपानार्थे मृतपक्षे रवौ स्थिते।
तस्मिन् कार्य्ये शुभा यात्रा विपरीते तु हानिदा॥"
इति खरोदयः॥

राहुच्छदं, क्ली, आर्द्रकम्। इति राजनिर्घण्टः॥

राहुदर्शनं, क्ली, (राहोर्दर्शनं यत्र।) राहोश्चान्द्रायणम्। ग्रहणमिति यावत्। यथा,—

"चक्षुषा दर्शनं राहोर्यत्तद्ग्रहणमुच्यते।
तत्र कर्म्माणि कुर्व्वीत गवामामाशतो नतु॥
राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहाद्यद्वहिष्ठ।
स्नानमात्रन्तु कर्त्तव्यं दानश्राद्धविवर्ज्जितम्॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

राहुभेदी, [न्] पुं, (राहुं भिनत्तीति। भिद् + णिनिः।) विष्णुः। इति जटाधरः॥

राहुमर्द्दभित्, पुं, (राहोर्म्मर्द्दनं भिनत्ति छिनत्तीति। भिद् + क्विप्।) विष्णुः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

राहुरत्नं, क्ली, (राहुप्रियं रत्नम्। राहो रत्नमिति वा।) गोमेदकः। इति राजनिर्घण्टः॥

राहुलः, पुं, बुद्धः। इति हेमचन्द्रः। २। १५१॥

राहुदृष्टसूतियोगः, पुं, (राहुणा दृष्टसूतेर्योगो मेलनम्।) एकराशिस्थितगुरुराहुः। गुरुचाण्डालियोग इति ख्यातः। तस्य कालाशुद्धिजनकत्वं यथा, भोजदेवव्यवहारसमुच्चये।

"सर्व्वं कार्य्यं न कर्त्तव्यं गुरौ सिंहेऽस्तगेऽपि च।
व्रतदीक्षे न कुर्व्वीत तमोयुक्ते दृष्टसूतौ॥"

तमोयुक्ते राहुयुक्ते। व्रतदीक्षे इति नित्येतरवैदिककर्म्मोपलक्षणम्। तथा च स्मृतिसारे ज्योतिषम्।

"एकराशौ स्थितौ स्यातां यदि राहुदृष्टसूतौ।
विवाहव्रतयज्ञादि सर्व्वं तत्र परित्यजेत्॥"

मलमासाद्युपक्रम्य भविष्ये।

"अन्यमेऽप्येकराशौ सन्यर्कौ यदि वानयोः।
गुरौ राहोरपि तथा त्यजेद्विद्वान् संशयः॥"

अत्र गुरोर्ज्ज्ञितत्वं हेतुः।

"यत्र यत्र स्थितो जीवस्तमोयोगेन लभ्यते।
उपहासाय किं न स्यादयत्नज्ञो मनीषिणाम्॥"
इति मलमासतत्त्वम्॥*॥

अस्य प्रतिप्रसवो यथा,—

"कर्ण्णाटगाटाङ्गकलिङ्गदेशे
दृष्टसूतौ राहुयुतो विरुद्धः।
शेषेषु देशेषु न चास्ति दोषः
सर्व्वत्र कार्य्ये सुगयो वदन्ति॥"

इति दृष्टसूतमार्त्तण्डधृतवचनमिति केचिद्वदन्ति॥

राहुसर्शः, पुं, (राहोः सर्शो यत्र।) उपरागः। इति हलायुधः॥